

іван. МОНОЛАТІ

коломия. музей історії міста

ЦІСАРЩИНА
ЯК ПІДМУРІВОК
УКРАЇНСЬКОЇ
КОЛОМИЇ

іван
монолатіу

Коломия. Музей історії міста

Прохолодного і дощового падолиста 1918 р., нібито кудись поспішаючи, відійшли у засвіти гонорові панночки в оточенні струнких і випуцуваних офіцерів коломийської залогої крайової оборони.

Навивпередки один перед одним зникли комерсанти у білосніжних сорочках із бріоліновими фризурями й атласними метеликами.

Десь поділися багачі-коломийці у фраках, перекривлених набитими пулярцями, і камізельках, відтягнутих важким золотом швайцарських дзигарків.

За щільно зачине-ними дверима своїх перукарень заховалися фризієри у батистових фартухах і під тонким вусом.

Утекли наповнені толеранцією й жагою бандерки і веселі, викупані та напарфумлені комівожерами з Парижа алярмові коханки за гроші.

Місцеве панство вже не шпацирує бруківкою з чорного тесаного каменю.

Засумували сповнені грації, достатку та впевнености у завтрашньому дні молоденькі мами у мереживних капелюшках і діти у бриджах чи пошитих найкращими модистками сукеночках і смішних панталонах.

Заметушилися коломийські гебреї у старомодних циліндрах, з довгими рудими пейсами, обмірковуючи, як жити далі.

Одного дня загубилися «англіки з Коломиї» зі своїми фраєрськими витребеньками.

Посерйознішали міські стражники, перед тим роздобрілі від порції руму під дві гальби

пива, святкуючи чергове повернення цісарсько-королівської влади після третьої московської займанщини.

Коломийські дзигарки – на Михайлівській церкві й ратушевій вежі – почали ходити парканами.

Коломийський трамвай, наша «льокалька», важко сопучи і торохтячи на вулицях, почав чомусь припізнятися.

На ринковій площі не чекає вже на пасажирів оглядовий фіякр.

Не приїхали візки з теплим вранішнім молоком.

Зачинилися склепи, обвішані вудженим м'ясом і прозорими, на сонці висушеними ковбасками.

Враз зникли життєдайні, з чистого збіжжя горілки, правдиві вина і шампанське у ресторациях...

І лише на одвірках вітер тріпотів клеписидрою, яка оголошувала:

З глибоким жалем сповіщаємо,
що вночі проти 31 жовтня і 1 падолиста
року Божого 1918-го
після важкої і невиліковної хвороби
ЦІСАРСЬКО-КОРОЛІВСЬКЕ МІСТО
КОЛОМИЯ

упокоїлося у Бозі та людях

Горем прибиті влада і урядники
вже неіснуючої держави

А ось далі, на ратуші, повітовому старостві, церковних брамах і кам'яницях, виднілися щойно видруковані проклямації Українського Покутського військового секретаріату:

ПРОКЛЯМАЦІЯ

Виконуючи волю
Центральної Української Ради у Львові ...
переняли ми сьогодні владу
на цілім Покутті в свої руки...

Коломия, 1 падолиста 1918 р.

Відкривалася нова сторінка в житті нашого міста. Міста українців, чільного міста Української держави галичан...

Перефразовуючи одну відому німецьку оповідку про міста за цісарщини, австрійські міста Галичини і Буковини часто порівнюють з кораблем задоволень із українською командою, німецькими офіцерами, а потім, дуже швидко, з польськими керманічами і гебрійськими пасажирами на борту. Кораблем, що під австрійським прапором постійно тримав курс між Заходом і Сходом. Годі й вигадати щось химерніше та нетривкіше для Центрально-Східної Європи ХІХ – початку ХХ ст., як компанію українця, німця, поляка і гебрея на одному судні! Але саме такою була реальність співжиття у містах і містечках нашого краю за цісарської доби. Однак той корабель мав би почуватися самотнім посеред океану, що закипав нетерпимістю «своїх» до «чужих».

Коломийці, могли б висловити своє ставлення до ясновельможного цісаря словами Осипа Маковея: «Люблю я пана цісаря – страх люблю! Він мене і десятої частини так не любить, як я его». Місцеві українці й справді ставилися

з великою повагою до цісаря, навіть тоді, коли величали його «рудим лисом» і дозволяли паскудити клятим мухам його богоподібний портрет. Задивляючись на Франца Йосифа, українці не лише Коломиї, а й інших міст Дунайської монархії не думали про революцію і в покорі сприйняли зміцнення польського сепаратизму і власне відсторонення у формуванні адміністративно-політичного життя у Галичині, особливо після 1867 р.

Бо регіони Австрійської імперії у різний спосіб пізнавали лібералізм, брали його у корони, і неоднаковою мірою пішли шляхом побудови власної державності після розвалу імперії. Але саме Франц Йосиф асоціювався для народностей імперії як гарант культурно-національного та політичного розвитку, такий собі вселюблячий батько, «татко цісарь», що думає лише про добро своїх підданих.

Історики засвідчують, що Австрія була дивною імперією, надто після 1848 р. Адже саме тоді Франц Йосиф ступив на шлях лібералізму й парламентаризму, підтвердив це 1860 р. і не сходив з цього шляху до початку Першої світової війни. Революційна епоха піймала Франца Йосифа і змусила піти шляхом компромісу між, образно кажучи, цісарською короною Габсбургів та окремими національними коронами. Такої корони українство Дунайської монархії так і не наважилося запропонувати Францові Йосифу. Іншими словами, українці виявилися безпрецедентно лояльним народом, що підживлював помираючу династію.

Спочатку молодий цісар викликав надії, потім потроху став набридати. Урешті-решт з «татунька» перетворився на «дідка». Урядове вшанування його особи з боку вірних підданих химерно перепліталася із саркастичною сатирою ворогів імперії, незадоволенням вічно

покривджених аутсайдерів монархії та із суто людським співчуттям до численних нещасть, які звалювались на цісарську родину. Посправжньому цісаря та стару добру Австрію почали цінувати після 1918 р., коли її втратили. Бо більшість режимів і правителів, яких довелось відтоді пережити Галичині й краям колишньої імперії, значно програвали порівняно з цісарським правлінням.

Однак ліберально-конституційні реформи, запроваджені цісарем, змушують вкладати у зміст слова «імперія» цілком інше трактування. Імперія не як «тюрма народів», а як солідарна й добровільна обітниця народностей «триматися купи».

А от деякі дослідники називають Франца Йосифа «першим бюрократом цісарства». Це він міг іменувати прем'єр-міністрами фахівців вищого класу та своїх найближчих працівників і при тім дуже легко усував їх від влади (за 50 років, від 1848 до 1898 рр. тут змінилося 24 прем'єр-міністри, а міністерські крісла обіймали понад 100 осіб). Австрія (чи згодом Австро-Угорщина) була країною, де постійна ротація кабінетів стала звичним явищем і свідчила про циркуляцію еліт, що не давало змоги заржавіти віденській бюрократії.

Сам же гарант реформ вже ніби й не одноособний монарх, часто вдавався до дрібниць у рапортах, різноманітних циркулярах, перш ніж зважити на певне державне рішення. Апарат усіляко намагався мітологізувати постать Франца Йосифа. Цьому також сприяла можливість кожного підданого записатися на аудієнцію до цісаря. Відомо, що Франц Йосиф стоячи винагороджував короткою зустріччю, інколи залишався наодинці з підданим (аудієнція, як правило, велася німецькою або ж французькою мовами, не зважаючи на те, що авст-

рійський монарх знав ще декілька мов). Та можна собі уявити, що лише той чи інший підданий міг нафантазувати, коли переповідав громаді, як вони вкупі з цісарем вели бесіду про справи державні й приватні.

У традиції габсбурзької монархії цісар дбав про три стовпи імперії – армію, бюрократію і церкву. У другій половині XIX ст. до цих стовпів додався ще один – народности, які чим дужче підривали основи імперії, але фактично під кінець XIX ст. досягли політичного консенсусу, політичного балансу, який більш-менш задовольняв як офіційний Відень, так і сепаратистські регіони.

Упродовж всього періоду цісарства Франц Йосиф дбав про збереження єдності імперії. Демократичний централізм, як відомо, він замінював ліберальним парламентаризмом, згодом знову закручував гайки і знову відгвинчував, пішовши на відчутні ліберальні кроки 1860 р. Згодом чергова спроба заморозити 1865 р. і вже кінцеве примирення з конституційними реформами від 1867 р. Наступна ж «ера федералізму» стала для Австро-Угорщини чимось на зразок шлюботорозлучного процесу. Дунайська імперія повільно руйнувалася, національності роздирали її, забираючи «стільки суверенітету, скільки могли». Але імперія стояла до тих пір, допоки нею правив саме цей цісар.

В історичній пам'яті коломийців Франц Йосиф викликає позитивні асоціації. Є й нині в покоління, що може судити про Австрію лишень з переповідок та передруків, певна ностальгія за цим старим добрим часом, часом не до кінця реалізованих надій, але невтомної та жертвовної праці.

Цю ностальгію, зазвичай, підтримує портрет Франца Йосифа, котрий ще лежить на бюрку в кількох коломийських хатах. У дитинстві

хтось, наприклад, чув казки про Франца Йосифа. Багато коломиївців і донині зберігають удома горнятка, монети, медалі із зображенням цісаря. Так підживлюється міт про доброго цісаря, який і не думав, що, стане таким популярним у свідомості галичан.

Достатньо навести слова о. Миколи Устияновича, яким він вітав 1861 р. заведення в Галичині, як і в інших краях імперії, парламентаризму: «І розпіслав письма (Монарх і Отець) по всіх краях, і в тих письмах своїх казав ласкаво кожній області своєї Держави власть вибирати собі людей, народови найщиріших і в народі наймудріших, і послати їх на сойм, щоби там урядили межі собою: який би язик любив собі народ завести в своїй області, як би податки уменшити або відмінити без ущербу цілої Держави..., а наслідок, щоб в законах ізмінити або нового щось положити, аби кожному було добре та безпечно».

Ніде правди діти, австрійські політичні процеси у другій половині XIX ст. переконують, що «вселюблячий батько» таки більше любив галицьких поляків, ніж українців. Для галицьких українців на довгі роки стало практикою відправляти до Відня монархові незчисленні листи з проханням «боронити руський нарід». Щодо поладження стосунків між поляками та українцями у Східній Галичині, то австрійська корона від 1867 р. (за винятком короткого періоду «нової ери» 1890-1894 рр.) посіла «позицію невтручання».

За цісарщини західні українці виплекали в собі традицію парламентської демократії, традицію організованого суспільно-політичного життя, політичну еліту, традицію реальної багатопартійности, реальних змагань і дискусій політичних ідеологем. Але така спадщина є незрівнянно біднішою у порівнянні з поляками,

угорцями, та навіть чехами. Так, ліберально-конституційна монархія відкривала широкі можливості перед галицьким українством, але воно не завжди здатне було ними ефективно скористатися.

Розшарування галицької суспільности за мовними та ідеологічно-партійними критеріями уповільнювало культурно-політичний поступ та робило неможливим ефективну конкуренцію передусім з польськими інституціями. Але Франц Йосиф у широкій народній свідомості завжди посідав помітне місце.

Саме за Франца Йосифа, а в ширшому розумінні – за «мамуні Австрії» і «бабуні Австро-Угорщини», українці еволюційно дозріли до державного життя і повною мірою інституціоналізувалися перед проголошенням Західно-Української Народної Республіки.

Конституційний лад Австро-Угорщини забезпечив можливості для господарського, політичного та культурного розвитку українців. Треба було лише вміло й наполегливо їх використовувати. Адже галичани тоді жили за західноєвропейськими стандартам і в одній державі з такими тепер «далекими» Віднем, Прагою чи Трієстом. Більшість наших краян цінувала широкі можливості для національної освіти, розвитку культурного і церковного життя, особисті свободи, за які підданам Романових і Гогенцоллернів довелося запекло боротися.

Та все ж таки цісар не виявляв надмірних симпатій до українців Галичини й інших країв Австро-Угорщини. Усі здобутки українського руху давалися після впертої боротьби, навіть якщо для цього були законні підстави. Так і не було здійснено обіцяного поділу Галичини на українську й польську частини, не дочекалися наші прадіди українського університету та державного театру.

Поза цим, саме австрійський період в історії нашого міста є знаковим для коломийських українців, адже виходить, що саме германці-неслов'яни дали українцям більше громадських прав та свобод, аніж наші сусіди поляки, слов'яни.

По-перше, міське суспільство кількісно і якісно модернізувалося, стало спільнотою реальних, а не уявних містян.

По-друге, за відносно короткий час цісарщини (особливо після «Весни народів» 1848 р.) відбулося національне відродження української спільноти – через діяльність українських читалень і шкіл, української гімназії, українського театру, українських громадських установ і національно-культурних товариств, українських друкарень і видавництв, українських національних виставок; українське, хоча й штучно обмежене, представництво в крайових, окружних та повітових органах влади, яке відстоювало інтереси власного народу.

Після 1867 р. й аж до 1918 р. українське національне відродження, боротьба за національні права і громадянські свободи були для коломийців-українців, які перебували поміж місцевими поляками і гебреями, основою їхнього міського життя.

По-третє, було сформовано місцеву еліту – українське греко-католицьке священицтво, вчительство народних шкіл та гімназіальне професорство, українських видавців, які твердо і переконано стояли на державницьких позиціях і усвідомлювали себе українськими патріотами. Вже у другій половині XIX ст. відбулося входження коломийських українців до таких груп професіоналів: урядники державної адміністрації, магістратів, староств, службовці пошти, колії; правники – судді, адвокати, нотаріуси; інженери в галузях, що почали динаміч-

но розвиватися у краї: гірничо-видобувна, машинобудування, будівництво, шляхи сполучення (насамперед – залізниця); лікарі. Пізніше, за польської займанщини, доступ неполяків до адміністративних посад фактично було закрито. Єдиною доступною посадою у суспільному управлінні для українців залишилася посада сільського в'їта в громаді, оскільки вона була виборною, а не призначуваною.

По-четверте, в цей період почали відбуватися асиміляційні процеси всередині міського населення – на перший план в управлінні висуваються не гебреї, а поляки; поза цим українці й далі входять у трійку найбільших національних спільнот Коломиї. Проте гебрейські капітали і торгівля, експортно-імпортні акції і надалі визначають економічне зростання міста.

І, нарешті, місто набуло сучасного вигляду в прямому розумінні – з його архітектурним ландшафтом і культурно-мистецьким середовищем. Цьому сприяло й політико-територіальне адміністрування першої австрійсько-німецької адміністрації (до 1860-х рр.), започаткування залізничного руху через Коломию (1865 р.) і відповідна муніципальна політика (особливо містобудівельна) переважно місцевих поляків і гебреїв (після 1867 р.).

Коломийське місто габсбурзької цивілізації – дуже важливе соціоісторичне і культурне середовище функціонування українців як нації містян, вже не нації русинів-українців із коломийських передмість, а саме як творців власної історії середини XIX – перших двох десятиліть XX ст. Адже коломийські містяни-українці вже усвідомлюють себе частиною великого європейського народу, який насильно роз'єднаний окупаційними режимами...

Від листопада 1918 р. в океан світової історії вплив коломийський корабель уже під україн-

154

ським прапором, з українською командою, з польськими і гебрійськими пасажирами на борту. Але плавання це було не надто довгим і успішним, а тому обернулося крахом для цісарської Коломиї і народів, що створили її яскравий образ. Кожен з них спромігся на власний, невеличкий, але свій (!) човник.

Ulica Franciszka Józefa. — Franz Josefs-Gasse.
 Kołomyja. — Kolomea.

